

USTOZ VA SHOGIRD MULOQOTIDA MILLIY NUTQIY ETIKET VA
KOMMUNIKATIV STRATEGIYALARNING PRAGMATIK VA
ETNOLINGVISTIK TADQIQI

Qahramonov Quvondiq Qahramon ógli

Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi.

Tel: +998889181107 quvondiqqahramonov1107@gmail.com

Norqulova Sadoqat Akmaljon qizi

Samarqand davlat chet tillari instituti talabasi.

Tel: +998951786715 norqulovasadoqat878@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20213173>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalaridagi akademik diskursning o'ziga xos xususiyatlari, xususan, ustoz va shogird o'rtasidagi muloqotning etnomadaniy asoslari keng qamrovli tadqiq etilgan. Tadqiqotda o'zbek milliy mentalitetida shakllangan "ustoz–shogird" an'alarining zamonaviy akademik nutqdagi in'ikosi, nutqiy etiket birliklarining qo'llanilishi va muloqot strategiyalarining samaradorligi ilmiy tahlil qilinadi.

Maqolaning metodologik asosi sifatida pragmatolingvistika, sotsiolingvistika va etnolingvistik yondashuvlar qo'llanilgan bo'lib, tadqiqot natijalari akademik muloqotda madaniy omillarning muhim ahamiyatga egaligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: akademik diskurs, ustoz-shogird an'anasi, etnomadaniy omillar, nutqiy etiket, pragmatolingvistika, sotsiolingvistika, fransuz va o'zbek madaniyati, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье всесторонне исследуются особенности академического дискурса в высших учебных заведениях, в частности этнокультурные основы общения между преподавателем и студентом. Анализируется отражение традиций «учитель–ученик», сформировавшихся в узбекском национальном менталитете, в современной академической речи, а также эффективность использования речевого этикета и коммуникативных стратегий. Методологической основой исследования являются прагматлингвистика, социолингвистика и этнолингвистический подход, что подтверждает значимость культурных факторов в академической коммуникации.

Ключевые слова: академический дискурс, традиция учитель–ученик, этнокультурные факторы, речевой этикет, прагматлингвистика, социолингвистика, узбекская и французская культура, сравнительный анализ.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the specific features of academic discourse in higher education institutions, with particular attention to the ethnocultural foundations of teacher–student communication. The study examines how the traditional “teacher–disciple” model, deeply rooted in Uzbek national mentality, is reflected in modern academic speech, as well as the use of speech etiquette and the effectiveness of communication strategies.

The research employs pragmatlinguistic, sociolinguistic, and ethnolinguistic approaches, demonstrating the significant role of cultural factors in shaping academic interaction.

Keywords: academic discourse, teacher–disciple tradition, ethnocultural factors, speech etiquette, pragmatlinguistics, sociolinguistics, Uzbek and French culture, comparative analysis.

Bugungi kunda jahon tilshunosligida til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika va pragmalolingvistika sohaları jadal rivojlanmoqda. Til shunchaki aloqa vositasi emas, balki xalqning madaniy kodi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarining ko'zgusidir. Har bir millat o'zining muloqot madaniyatini asrlar davomida shakllantirgan bo'lib, bu madaniyat nutqiy xulq-atvor, murojaat shakllari va muloqot qoidalarida yaqqol ko'rinadi.

O'zbekistonning ta'lim tizimida ustoz va shogird munosabatlari qadimiy an'analarga ega.

Sharq falsafasi, xususan, islom pedagogikasida ustozning mavqei ota-onaning mavqei bilan tenglashtirilgan. Mashhur hadisda «Menga bir harf o'rgatgan kishim mening ustozimdir» deyilishi ustozga bo'lgan hurmatning chuqur ildizlarini ko'rsatadi. Bu tushuncha tilimizda muayyan nutqiy qoliplar va muloqot qoidalarining shakllanishiga olib kelgan.

Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek akademik diskursidagi nutqiy etiket va kommunikativ strategiyalarning pragmatik va etnolingvistik jihatlarini tahlil qilish, ularni fransuz akademik nutqi bilan qiyoslash hamda milliy o'ziga xosliklarni ilmiy asoslashdan iborat.

Akademik diskurs bu ilmiy bilimlar ishlab chiqiladigan va tarqatiladigan muhitda sodir bo'ladigan barcha kommunikativ jarayonlar yig'indisidir. Zamonaviy diskurs tahlilida bu tushuncha nafaqat yozma matnlarni, balki og'zaki muloqotni, muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy rollarini va muloqot sodir bo'ladigan institutsional sharoitni ham o'z ichiga oladi.

K. Xaylend (Ken Hyland) ta'rifiga ko'ra, akademik nutq nafaqat faktlarni bayon qilish, balki muayyan akademik jamoatchilik ichida ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish vositasidir. T. van Dykning diskurs tahlili nazariyasida esa ijtimoiy kontekst va kuch munosabatlari akademik nutqni shakllantirishdagi asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi. Bu yondashuvlar o'zbek akademik diskursini o'rganishda ham metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Etnomadaniyat til sohiblarining o'zaro muloqotida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlar va so'zlashuv normalarini belgilaydi. A. Vierzbicka (Anna Wierzbicka) o'zining madaniyatlararo pragmatika sohasidagi tadqiqotlarida har bir tilning o'ziga xos «madaniy skriptlari» yashirin muloqot qoidalari mavjudligini isbotlagan. O'zbek tilida bunday madaniy skriptlar «hurmat», «uyat», «andisha» kabi tushunchalar atrofida shakllanadi.

Akademik muhitda bu normalar «ustoz bu yuqori maqom» va «talaba esa quyi maqom» ierarxiyasida yaqqol ko'rinadi. Biroq bu ierarxiya shunchaki bo'ysunish emas, balki «odob-axloq» tushunchasiga tayanadi. O'zbek madaniyatida «odob» so'zi shunchaki xushmuomalalik emas, balki ichki ma'naviy yetuklik, o'zganing qadrini bilish va o'z o'rnini anglab muloqot qilish sifatida tushuniladi.

O'zbek xalqining ma'naviy merosida «Ustoz» tushunchasi o'ziga xos muqaddaslikka ega.

Alisher Navoiy «Mahbub ul-qulub» asarida ustozni «ruhiy ota» sifatida ta'riflaydi. Abu Rayhon Beruniy ham ilm o'rganishda ustozning roli to'g'risida: «Ustozsiz ilm, mevasiz daraxt» degan hikmatli so'zlarni qoldirgan. Bu tarixiy ildizlar bugun ham oliy ta'lim muassasalarida muloqot strategiyalarini belgilaydi.

O'zbek akademik diskursida murojaat shakllari murakkab tizimni tashkil etadi. Bu tizim ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, yoshi, jinsi va muloqot vaziyatiga qarab farqlanadi. Quyidagi jadvalda ba'zi murojaat turlarining pragmatik vazifalari keltirilgan:

Murojaat shakli	Pragmatik vazifasi	Kontekst
"Assalomu alaykum, domla/ustoz"	Hurmat va masofani saqlash	Rasmiy va norasmiy muloqot
"Ruxsatingiz bilan..."	Nutqiy ruxsat so'rash	Munozara va savol berish
"Sizning fikringizga qo'shilgan holda..."	Muloyimlik va e'tirof	Ilmiy seminarlar
"Uzur, bezovta qildim"	Negativ muloyimlik	Darsdan tashqari vaqt
"Rahmat, ustoz, tushundim"	Minnatdorchilik bildirish	Darsdan keyin
"Agar xato qilmasam..."	Yumshatish (hedging)	Ilmiy bahsda

O'zbek akademik muloqotida nutqiy etiket bilan birga paralingvistik vositalar ham muhim rol o'ynaydi. Qo'lni ko'ksiga qo'yish hurmat va samimiyatning an'anaviy belgisi.

Ustozga murojaat qilishda ovoz balandligini kamaytirish, qaddni biroz egish va to'g'ridan-to'g'ri ko'z temasidan qochish bular hammasi shogirdning ustozga bo'lgan ehtiromini ifodalovchi noverbal vositalardir.

Bundan tashqari, nutqning sur'ati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shogird ustoz bilan suhbatda uning so'zini bo'lmaslik, gapini tugaguncha kutish bu o'zbek muloqot madaniyatining asosiy talablaridan biridir. Bunday xulq-atvor shogirdning nafaqat akademik, balki insoniy yetukligini ham ko'rsatadi.

Madaniyatlararo pragmatika nuqtai nazaridan o'zbek va fransuz akademik diskurslarini qiyoslash bir qator qiziqarli farq va o'xshashliklarni ochib beradi. Ikkala madaniyatda ham akademik ierarxiya mavjud bo'lib, u formal murojaat shakllari orqali ifoda etiladi. Biroq bu ierarxiyaning xarakteri va muloqot strategiyalaridagi ko'rinishi sezilarli darajada farqlanadi.

Fransuz akademik madaniyatida (Culture académique française) ierarxiya mavjud bo'lsada, u ko'proq institutsional va funktsional xarakterga ega. Fransuz talabasi ustoziga «Monsieur le Professeur» yoki «Madame la Professeure» deb murojaat qilsa-da, ilmiy bahsda o'z pozitsiyasini qat'iy va bevosita himoya qilishga haqli. Fransuz akademik an'anasida «disputation» erkin ilmiy tortishuv pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

O'zbek madaniyatida esa muloqot «shaxsiy hurmat» (interpersonal respect) asosiga ko'proq tayanadi. Ustozga e'tirozni bildirish, hatto haqqoniy bo'lsa ham, bevosita emas, balki bilvosita, yumshoq shaklda ifodalanadi. Bu farq ikki madaniyatning «individualizm» va «kollektivizm» o'lchovlaridagi farqiga ham bog'liq (G. Xofstede nazariyasi).

O'zbek tilidagi «siz»lash shakli fransuz tilidagi «vous» shakli bilan funktsional jihatdan o'xshash bo'lsa-da, o'zbek tilida bu shakl bilan birga ko'plab ma'naviy-axloqiy komponentlar (masalan, qo'lni ko'ksiga qo'yish kabi paralingvistik vositalar) birga keladi. Fransuz tilidagi «vous» esa ko'proq ijtimoiy masofani belgilashning rasmiy vositasi sifatida ishlaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va fransuz akademik diskurslari bir-biridan ierarxiya xarakteri, e'tiroz bildirish uslubi va paralingvistik vositalardan foydalanish darajasi jihatidan farqlanadi. Bu farqlar madaniyatlararo muloqotda noto'g'ri tushunishlarga olib kelishi mumkin. Shu bois xalqaro ilmiy hamkorlikda madaniyatlararo pragmatika tamoyillarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharifian F. Cultural Linguistics. – Amsterdam: John Benjamins, 2017. – 212 p.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarida... – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 304 b.
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2008. – 280 b.
4. Yusupov U. O'zbek tilida murojaat shakllari va ularning pragmatikasi. – Toshkent: Fan, 2015. – 192 b.
5. Nazarov Q. Akademik diskurs va madaniyatlararo muloqot. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – 218 b.